

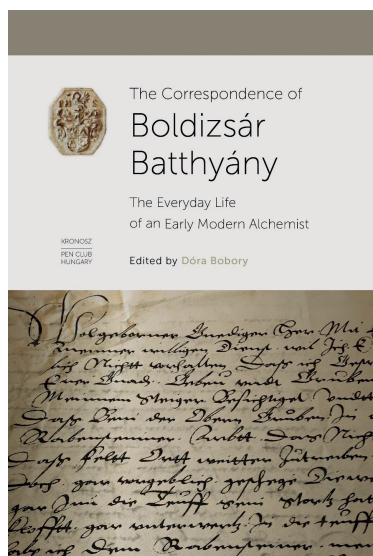
„Tanácsolom továbbá, hogy igyál oleum sulfurist vagy vitriolt!”

The Correspondence of Boldizsár Batthyány. The Everyday Life of an Early Modern Alchemist. Edited by Dóra Bobory. Kronosz Publishing House – PEN Club Hungary, Pécs, 2019.

Bobory Dóra 2007-ben védte meg a CEU-n bölcsészdoktori disszertációját, amelynek témájául a 16. századi Magyar Királyságban élő művelt, bibliofil, botanikával, bányászattal és alkímiával is foglalkozó arisztokrata, Batthyány Boldizsár (1542–1590) élete szolgált. Batthyány élettörténetének feldolgozása nem volt öncélú, Bobory a biográfián keresztül a kor tudományos érdeklődését, az alkímia jellegét és nagyon is gyakorlatias céljait, továbbá a főhős más kísérletező mágánssokkal és tudósokkal való kapcsolatát is bemutatta. A jelenleg Új-Zélandon élő szabadúszó történész eredményeit egy-egy monográfia formájában angol és magyar nyelven is közzétette (Batthyány Boldizsár titkos tudománya, *vö. Magyar Kémikusok Lapja*, 2019, (11), 353–354.).

A most recenziált, angol nyelvű kötet egy alapos válogatás az életrajz alapjául szolgáló források közül, azaz Batthyány Boldizsár levelezéséből. A történészek megállapításai utólag gyakran revízióra szorulnak, a jól elkészített forráskiadás viszont sosem veszíti el tudományos értékét. A Batthyány-levelezés kiadása példaértékű. A kiadványba 305 levél került be. Ezek túlnyomó többségét Batthyány Boldizsárhoz írták, és ma a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában találhatóak. A Batthyány család levéltárát eredetileg Körmenden őrizték, 1953-ban került az Országos Levéltárba, a budai Várban lévő, Bécsi kapu téri épületbe. Mindössze hét levél szerzője Batthyány Boldizsár (a főúr leveleinek java része elveszett), ezeket németalföldi közgyűjteményekben – Universitaire Bibliotheken Leiden, Bibliothek Universiteit van Amsterdam – őrzik. A 305 levél a – tág értelemben vett – alkímiával, a bányászattal vagy a fémkohászattal kapcsolatos. Ezek közös pontjai a fémek előállításával és átalakulásával foglalkozó számos elmélet, a kozmosz rendjével való összefüggések (*vö. a fémek és az égitestek közismert párosai, pl. vas-Mars, ón-Jupiter*) és az a belátás, hogy a kísérletek egyik esetben sem szükségszerűen érik el a kitűzött célt. A levelek Batthyány tudásvágyát, sokoldalúságát mutatják (az említett témákon túl botani-

Alkimista lombik (10–12. század, Science Museum, London)

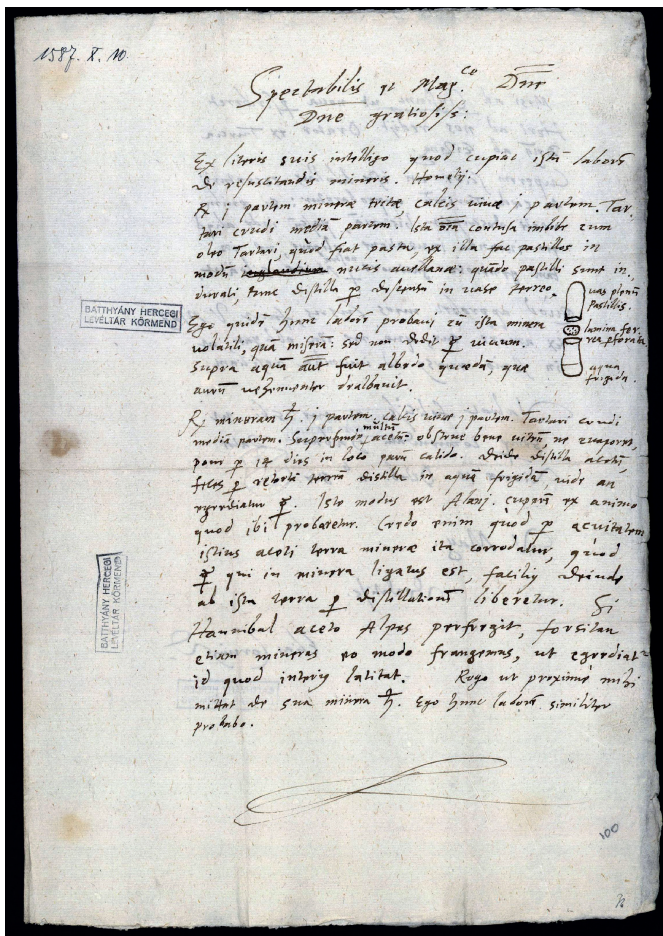

kával, könyvgyűjtéssel is foglalkozott, és a fémtartalmú anyagok orvosi felhasználása is érdekelte). Természetesen a levelek a családtagok egészségére, politikai és vallási eseményekre vonatkozó adalékokat is tartalmaznak, utóbbiakat Bobory lábjegyzetekben magyarázza.

A levelek kb. fele latin, fele pedig német, akad közöttük néhány francia és magyar nyelvű is. Igen komoly történelmi feladat volt a különböző nyelvű, helyenként hiányos, nehezen olvasható, rövidítésekkel teli 16. századi szövegeket elolvasni és a modern ortográfia szerint, könnyen olvasható formában átírni.

Minden levél előtt részletes angol összefoglaló (helyenként kvázi fordítás) olvasható. A közreadás angol nyelvű apparátusát a késői alkímia iránt megnyilvánuló nemzetközi érdeklődés indokolja.

A levélkiadáshoz függelék társulnak, amelyek nagymértékben megkönnyítik a kötet használatát. A Rövid életrajzokban a levelek íróiról, címzettjeiről és a bennük szereplő fontosabb személyekről: orvosokról, könyvkereskedőkről, alkímistákról, politikusokról stb. olvashatunk egy-két bekezdésben. (Az „alkalmi szereplők”-ről a lábjegyzetek nyújtanak tájékoztatást.) Ezek az összefoglalók maguk is megannyi kis kutatás eredményei. Bobory Dóra ezt követően azonosítja a levelekben szereplő földrajzi neveket és mértékegységeket, majd megadja a Batthyány és köre által feltételezhetően használt – a levelekben említett, pl. Batthyány számláin szereplő – alkímiai tárgyú könyvek listáját. Ezután következik a legfontosabb függelék: a Glosszárium. Ez egy jól használható segédeszköz – nem megoldókulcs – azok számára, akik komolyabban el akarnak mélyülni a Batthyányék által folytatott kísérletek mibenlétében. A 45 oldalas glosszárium a levelekben előforduló szakkifejezéseket törekszik megmagyarázni. A levelek eredeti nyelvű szövegében ezeket csillag jelzi. Az eredeti nyelvű közlés – amellet, hogy történelmi munkákban ez a szokás – ebben a témában úgyszólván elkerülhetetlen, hiszen az alkímisták terminus technikusai sokjelentésűek. Nem lehet minden *mercuriust* higanyra fordítani, mert a *mercurius* a mai értelemben vett elem (Hg) kívül a folyékonyság princípiuma és a fémesség alapösszetevője (*prima materiája*) is volt. A *mercurius corporalis* általánosságban higanyt jelent. A *mercurius sublimatus* értelme higany(II)-klorid (HgCl_2), a *mercurius rubeus* a higany(II)-oxid (HgO). Emellett a *mercurius auri* valószínűleg a hidrogén-[tetra-klorido-aurát(III)]-at ($\text{H}[\text{AuCl}_4]$), esetleg az arany(III)-kloridot (AuCl_3) jelenti, a *mercurius saturni praecipitati* a minium (Pb_3O_4) és még sorolhatnám a különböző homályos értelmű *mercurio*-kat. Az alkímia láthatóan nem csak a higanyt és higanyvegyüle-

Elias Corvinus 1587. október 10-i levele Batthyány Boldizsárhoz, benne a *destillatio per descensum* rajza (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára)

teket, hanem fogalmakat és – meglepő módon – folyékony arany- vagy ólomtartalmú anyagokat is a *mercurius* szó segítségével nevezett el. Ha mindezeket a *mercurius*okat higanynak fordítjuk, könnyen ellentmondásokat teremtünk, és nem jutunk közelebb ahhoz, amivel a korabeli alkimisták foglalkoztak. Bobory ezért a Glosszáriumban a szakkifejezéseket abban a kontextusban értelmezi, ami Batthyány és köre számára adott volt. A kifejezések jelentését azokból a klasszikus görög filozófusoktól kezdve a hellenista és arab alkimistákon át Paracelsusig ívelő szerzőségű könyvekből, olvasmányokból, ismeretanyagból próbálja rekonstruálni, amely számukra elérhető volt, hogy így elkerülje a modern ismeretek visszavetítését és ezáltal az anakronizmust. A magyarázatok alapja a fenti könyvlista – olykor cím szerint hivatkozva – és az alkimisták fogalomkészlete. Talán ez a Glosszárium a kötet legnagyobb és önmagán túlmutató értéke.

A forráskiadvány végén a levéltári állagok konkordanciáját és a bibliográfiát találjuk, majd név- és tárgymutató zárja a kötetet. Itt a tulajdonnevek mellett az alkimisták által használt anyagok és eljárások is kereshetőek.

Következzék egy-két érdekesség, ami segít átadni a levelek hangulatát! A stájer Felician von Herberstein báró – akinek a birtokai Batthyány földjeihez közel feküdtek és hozzá hasonlóan bányatulajdonos is volt – leggyakrabban metallurgiai kérdésekről levelezett a nyugat-magyarországi főúrral, de orvosságokról is gyakran értekeztek. Egy Gessner nevű, 16. századi alkimista szerint a híg kénsav (*oleum sulfuris*) jó fekélyekre és üszkös sebek-

re, illetve a fogak megbetegedése esetén. Herberstein inni javasolta a beteg Batthyáynak. („*Auch ich sol dier raten ob du oleum sulfuris oder vitrioli trinkhen solst*”, vö. cím!) Gyakori levelezőpartner volt Elias Corvinus is, egy csehországi születésű, Bécsben élő poéta, Batthyány elsődleges eszköz- és anyagbeszerzője. Képzett munkaerőt is igyekezett Batthyány rendelkezésére bocsátani. (Ez a törekvés ellene mond annak a nézetnek, mely szerint az alkimisták tervszerűtlenül, ködös elképzelésektől hajtva, amatőr módon kísérleteztek.) Egy 1575-ös és egy 1585-ös levélben is írja, hogy állandóan laboránszt keres Batthyány – feltéhetően – városszalónaki laboratóriuma számára. Úgy tűnik, a laboránshíány több száz éves probléma. A levelekben Batthyány *chimistájáról*, Batthyány által bérelt *distillatorról* is hallunk. Laboratóriumi asszisztense, Hieronymus Franchus urának írt levele meg is maradt: ebben mentegetődzik, amiért betegsége és az elvileg mellé adott segéd híján nem tudott végezni a *feniculum* (Bobory szerint kapor, de ázizis is lehet) *digestiójával* (hőbontásával). Batthyány Herberstein és Corvinus mellett Johannes Homeliusszal, egy pettaui orvossal is levelezett alkímiairól. Homelius hajlamos volt magabiztos kijelentéseket tenni a bölcsek kövét illetően. Leszögezte: „biztos, hogy az ezüstamalgám és az arany királyvízes oldata az egész kémia és ama bölcsek kövének az alapja” (*certum est quod mercurius lunae et solis sit basis totius chymicae verae et lapidis illis philosophici*), más helyen megállapította, hogy „abban a kénsavban a legnagyobb titok és valóban csodálatra méltó dolog rejlik” (*est enim maximum arcanum in illo vitrioli et res profecto miranda*).

A levelekben sok alkimista recept olvasható, olykor a lezajlott folyamatok és az eredmény leírásával társítva. Ezek kémiai elemzése jövőbeli kémiatörténeti feladat. A Batthyány által használt főbb „reagensek”: ecet, alkohol, salétromsav, királyvíz, kénsav, borkósav oldatai, sósav és higany. A forrásokot olvasva sok érdekes szakkifejezéssel, jelenséggel ismerkedhetünk meg. Pl. a *balneum Mariae*, szó szerint Mária fürdője (a hagyomány a zsidó Máriához, egy ókori alkimistához köti) a vízfürdőn való melegítést jelenti, pl. rózsaaroma alkoholos vagy ecetes oldatának forralásához. Az egyik receptben arról olvasunk, hogy az összetört üvegből könnyen higany készíthető (*vitrum ... fractum ... facile in mercurium currentem vivificari potest*). A desztillációnak több fajtája volt, a gőzök lecsapása mellett (*destillatio per descensum*) a vászonkendőn átszűrés is annak számított (*destillatio per filtrum*). A két eljárás lényege – a salakanyagtól való megtisztulás – hasonló.

A lábjegyzetekből sok adalék nyerhető a magyar alkímia történetéhez, pl. Bobory idézi azon legenda cáfolatát, miszerint Paracelsus Tokajban járt, és arról írt, hogy a tokaji szőlő arany szemcséket tartalmaz. (Monok István, az Akadémiai Könyvtár igazgatója mutatta ki, hogy a svájci születésű jatrokémikus műveiben egyik állítás sem szerepel.)

A Bobory Dóra által közzétett levélgyűjtemény több mint egy évtizedes munka eredménye. Az 576 oldalas, B5-ös formátumú kötet keménytáblás, cérnafűzött, szép kivitelű. Szedéstükre elegáns. Helyenként az alkímia berendezéseit ábrázoló korabeli fekete-fehér rajzok és színes fotók díszítik. Örömteli, hogy a 16. századi kései alkímia korát, másképpen: a tervszerű kísérletezés korai, nem akadémikus, hanem laikus időszakát rögzítő forrásbázist magyar kutató európai látókörrrel, a nemzetközi szakirodalom alapján elemezve tette közzé. Minden remény megvan arra, hogy Batthyány Boldizsár levelezésének kiadása az alkímiával foglalkozó külföldi kutatás gyakran idézett műve lesz.

Keglevich Kristóf